

על ארכאולוגיה, על היסטוריה ועל חקר הכתובות העתיקות

לאחר כמאה וחמישים שנות מחקר מודרני יש בידינו היום כתובות עבריות עתיקות רבות.¹ ראשונה שבהן מבחינת זמן מציאתה, היא כתובת (מִצְבַּת) מישע.² אחריה נמצאה כתובת השילוח;³ בתחילת המאה העשרים נמצאו לוח גזר וחרסי שומרון;⁴ בשנות השלושים נוספו לקורפוס חרסי לכיש⁵ ובשנות השישים - חרסי ערד, כמאה במספר.⁶ על כל אלה נוספו קבוצות חרסים ממצודות הנגב, אוסטרקונים מעיר דוד,

1. מבחר גדול של כתובות אלו נאסף בידי ש' אחיטוב. ראה: ש' אחיטוב, **אסופת כתובות עבריות**, ירושלים תשנ"ג. מובן שמבחר זה אינו כולל כתובות שנמצאו לאחר תאריך פרסום הספר.
2. נמצאה בדיבון שבעבר הירדן ב-1867; חלקיה המשוחזרים מוצגים כיום במוזאון לובר בפריס.
3. נמצאה בירושלים ב-1880 ומוצגת במוזאון באיסטנבול. הביבליוגרפיה הדנה בכתובת מישע ובכתובת השילוח יכולה לכלכל מאמר שלם. מבחר קטן מצוי בספרו של ש' אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 16, 261.
4. עליהם ועל נסיבות מציאתם - ראה להלן.
5. למעלה מעשרים חרסים נמצאו בשנות השלושים על ידי ג' סטארקי בתל א-דוויר, שמזוהה על דעת הכול עם לכיש המקראית. הם נמצאו בחדר המשמר של שער העיר משכבה 2, היא שכבת החורבן של לכיש. על פי המקרא חרבה לכיש על ידי נבוכדנאצר עם חורבן יהודה. חורבן שכבה 3, הקודם לחורבן זה, יוחס לסנחריב, שהנציח את כיבוש לכיש בתבליט מפורסם שנמצא בנינוה. חרסים אלו מכילים מכתבים, או טיוטות מכתבים, שנכתבו מן המצודה או אליה, ועניינם חילופי דברים בין ממונה מקומי למפקדו על משימות ועל איגרות שעברו ביניהם. נ"ה טור סיני (טורטשינר), **תעודות לכיש**, ירושלים ת"ש (מהדורת צילום עם מבוא ועם הערות [כולל ביבליוגרפיה מוערת] יצאה שנית על ידי ש' אחיטוב בתשמ"ח), פיענח את התעודות, בפיענוח שרובו מקובל עד היום, וקישר את האירועים הנזכרים בהם לאירועים דרמטיים שונים בספר ירמיהו. הדרמטיזציה שבפירושו אינה הכרחית, אולם אווירת התקופה משתקפת בחרסים אלו בצורה בולטת, ומדובר בחלק מהם על מכתב או 'ספר' שכתב נביא כלשהו, על דמורליזציה בין האנשים, על שר הצבא היורד למצרים ולוקח עמו אנשים ועל הקשר שיש (או שאין) עם לכיש ועזקה. ראה גם, לאחרונה, ז"ב בגין וא' גרושקא, 'היכן נכתב חרס לכיש 74', **ארץ ישראל** כו (ספר קרוס), ירושלים תשנ"ט, עמ' 13-24.
6. האוסטרקונים רובם מנהלים ועוסקים באספקה לחיילים, ומיעוטם מכתבים. גם מהם משתקף המתח הביטחוני ששרר בדרום יהודה בשנותיה האחרונות, ובמיוחד האיום האדומי. דיון בזמנם ובבעיות התיארוך ראה להלן.

כתובות ממערות בשפלת יהודה, אפילו בפירוס אחד שמצא את דרכו לנְדִי מורבעאת,⁷ וכן חותמות רבות וטביעות חותם.⁸

התיארוך של כתובות כאלו אינו דבר פשוט כלל. כיום מחזיק המדע במודל אפיגרפי המסרטט את קווי ההתפתחות של הכתב העברי מראשיתו ועד חורבן הבית, וכנגדו את קווי ההתפתחות של הכתב הפיניקי, המקביל לו בזמן, ואת הכתב הארמי, שהחל את דרכו העצמאית מעט מאוחר יותר.⁹ אולם כמו כל מודל מדעי, בנייתו ארכה זמן והנתונים שנאספו לצורך בנייתו לקוחים מתחומים שונים וממתודות שונות, ולהלן ננסה להבהיר עניין זה. כאן טמונה למעשה עיקר הבעייתיות שבכל מדע עזר היסטורי מעין זה, ובזה שותפה הארכאולוגיה לאפיגרפיה.

התיארוך הטוב ביותר לכתובת שניתן ל'חלום' עליו, הוא זה שהכתובת עצמה מעידה עליו: לדוגמה, כתובת (מצבת) מישע מלך מואב. מישע נזכר במקרא בהקשר היסטורי ברור בתקופת אחאב מלך ישראל. אחאב נזכר במקרא בהקשרים שונים, אולם שמו מופיע גם במקורות חוץ מקראיים. המפורסם שבהם הוא כתובתו של שלמנאסר - שמזכירה את אחאב בהקשר לקרב קרקר שנערך על פי המקובל ב-855 לפנה"ס. אם נניח לרגע את בעייתיה הפנימיות של הכתובת עצמה ואת אי ההתאמה שבין נתונה לנתוני המקרא - בעיות שאינן מן הקשות לפתרון - הרי שבגבולות כלליים, בטווח סביר של טעות, אנו מתארכים את כתובת מישע למחצית השנייה של המאה התשיעית לפנה"ס.

נבחן לרגע את מהלכינו כדוגמה זו: לצורך ניתוח הכתובת אנו נעזרים בידע בלשני, אנו הולכים אל המקרא כדי לזהות את הדמות וממנו אנו הולכים לאשורולוגיה כדי שתקרא עבורנו את כתבי היתדות של שלמנאסר המזכירים את דמותו של אחאב. האשורולוג הולך אל האסטרונום כדי שיחשב את זמן ליקויי

7. פפירוסים מהעת העתיקה השתמרו רק במקומות שתנאי הקרקע והאקלים אפשרו זאת - מדבר יהודה, שאינו מיושב, וחלקים ממצרים. לפיכך במדבר יהודה יש רק תעודות של פליטים ומציאתו של פפירוס מתקופת הבית הראשון היא חריגה מאוד. צילומי פפירוס נוסף התפרסמו ב-1990 (ראה: P. Bordreuil & D. Pardee, 'Le Papyrus du Marzeah', *Semitica* 38, 1990, pp. 50-68), אך הפפירוס ומקורו נותרו עלומים. חוקרי התצלום פסקו שהכתב נראה אותנטי ותארכו - המאה השביעית לפנה"ס. ראה: ש' אחיטוב, 'משפט אלוהים - פפירוס משפטי מן המאה הז' לפנה"ס', *ארץ ישראל* כו (ספר קרוס), ירושלים תשנ"ט, עמ' 1-4.

8. ביבליוגרפיה נבחרת לכל הכתובות האלה ניתן למצוא אצל ש' אחיטוב (לעיל, הערה 1).

9. ראה בעיקר י' נוה, *ראשית תולדותינו של האלפבית*, ירושלים תשמ"ט.

החמה בעת העתיקה,¹⁰ במגמה לקבוע בסיס יציב לכרונולוגיה המסופוטמית; מן האסטרונום אנו שבים לרשימות המלכים שהשתמרו בצורות שונות, ניתוחן של רשימות אלה נעשה בכלים ספרותיים-בלשניים ועבודת הצוות הזו מולידה תאריך. אכן כתובת מישע היא אחת התעודות המתוארכות היחידות באפיגרפיה העברית.

למעשה, איננו מכירים כתובת אחרת המתוארכת בביטחון כזה. כתובת השילוח, למרות שניסבות כתיבתה - לכאורה - ברורות, אין תאריכה ודאי. צורתה הספרותית מחשידה במידת מה ויכולה לגרום לנו להניח שלפנינו יצירה ספרותית, אולי אפילו מועתקת ממקור ספרותי כלשהו.¹¹ סגנונה הספרותי-מקראי של הכתובת אף הביא חוקרים מסוימים להשערה שמא לפנינו קטע מתוך "ספר דברי הימים למלכי יהודה" האבוד.¹² אמנם מקובלת ההנחה כי חזקיה הוא חוצב הנקבה, אולם אין הכרח שהכתובת נחצבה מיד - רווח של מספר עשרות שנים בין סיום חציבת הנקבה לחקיקת הכתובת אינו מן הנמנע. במקרה זה התיארוך מסתמך יותר על הערכות ופחות על נתונים. אנו מעריכים שאכן מפעל המים שהמקרא מזכיר בקשר לחזקיה הוא הנקבה המוכרת לנו,¹³ וכן אנו מעריכים שהכתובת לא נחרתה שנים רבות מדי לאחר האירוע - שכן היא מתייחסת להתרגשות הגדולה של מפגש קבוצות החוצבים; לכל אלו אנו מצרפים את המידע שברשותנו על אודות סנחריב ומסעו. זמנו של מסע זה, כמו כל המידע על הכרונולוגיה האשורית, נסמך על ידיעות אסטרונומיות המתועדות בכתבי היתדות, ומכאן המהלך דומה למתואר לעיל.

שתי כתובות אלה נותנות בידינו עוגן פלאוגרפי יציב יחסית, ומכאן יש בידינו לשער לגבי כתובות נוספות בלתי מתוארכות שיתגלו, היכן הן ניצבות מבחינה

10. כיוון שכרוניקות אשוריות מסוימות נזכרות בהקשר של אירועים אסטרונומיים, דוגמת ליקויי חמה, ניתן לחשב את זמנן במדויק. ראה: ח' תדמור, ערך 'כרונולוגיה', אנציקלופדיה מקראית ד, ירושלים תש"ל, עמ' 245-310.

11. בעיקר מעידות על כך פתיחתה - "וזה היה דבר" - המצויה במקרא בהקשרים שונים (ראה: צ' טלשיר, 'נוסחת הפירוט "וזה הדבר"', תרביץ נא, תשמ"ב, עמ' 24-25) וכן דרך בניית הסיפור, המטפס לקראת שיאו באמצעות מילות הכנה כגון: "בעוד... ובעוד... וביום...".

12. ראה אצל ש' אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 13. הדעה היא דעתו של G. Levi Della Vida, 'The Shiloah Inscription Reconsidered', *Memoriam P. Kahle*, Berlin 1968, pp. 162-166. יש להדגיש, עם זאת, כי סגנון ספרותי מהווה בסיס כרונולוגי רעוע מאוד. מטבע הדברים הגדרות סגנוניות אינן חד משמעיות, כיוון שהן נתונות לטעמו של החוקר, ואי ההסכמה לגביהן רחבה מאוד. לאחרונה התפרסמו שני אוסטרקונים מאוסף מוסאיוף, שטלמון ראה בהם - על פי סגנונם - מסמכים אותנטיים מתקופת יאשיהו, ואילו נוה ואפעל ראו בהם זיוף, בגלל אלמנטים סגנוניים מסוימים אחרים. ראה: J. Naveh & I. Eph'al, 'Remarks on the Recently Published Moussaieff Ostraca', *IEJ* 48, 1998, pp. 269-278.

13. מל"ב כ', כ; ישעיהו כ"ב, ט, יא; דה"ב ל"ב, ג-ד, ל.

פלאוגרפית ביחס לשתי כתובות אלו. המתודה שתופעל מכאן תהיה שוב בתחום ההערכה: החוקר יזהה קווי התפתחות בכתב העברי, יעמוד על טיבם, על גורמיהם ועל כיוון התקדמותם ותהיה בידו היכולת לקבוע כרונולוגיה יחסית לכתובות אחרות.

יש להטעים פה כי המשימה אינה כה פשוטה, כיוון שייתכן שבאותה תקופה היו נהוגים סוגי כתב שונים שהשיקולים לתיארוכם מגוונים: הכתב הלפידי, החקוק באבן והכתב הקורסיבי או הרהוט הכתוב בדיו; אלה נחלקים לתת-סוגים, לפי מידת השטף של הכתיבה ולפי מיומנות הכותב. תיאורכו של כתב חייב להתחשב גם בסגנונו, שכן קצב ההתפתחות של כל סגנון שונה. נדרשות פה, אפוא, היכרות עם מרב הכתובות העתיקות וגם טביעת עין טובה, ובהחלט לא די בעוסקנו בכתובת לפתוח טבלת אותיות מאנציקלופדיה כלשהי ולערוך התאמות על פיה. ניסיונו האישי של החוקר ממלא תפקיד חשוב מאין כמוהו, וכנראה איננו ניתן לכימות מדעי כלל.¹⁴

לעיתים אף איננו יודעים בוודאות מהי שפת התעודה העומדת בפנינו: העברית היא, פיניקית או אחרת. לוח גזר המפורסם, שנמצא לפני למעלה מתשעים שנה בחפירות תל גזר המקראית, נחשב בכל ספרי הלימוד לכתובת העברית הראשונה; אולם לוח זה נמצא בשפך החפירות, לאחר סיומן, ולפיכך הוא נתון בידינו ללא כל הקשר ארכאולוגי ידוע (מה עוד שניתוחו הארכאולוגי של מקאליסטר, חופר האתר, הוכח כלא-נכון בחפירות מאוחרות יותר, דוגמת זו של ידן). כתבו דומה מאוד לזה של קבוצת כתובות פיניקיות שנמצאו בגבל שבלבנון, והרי ידוע שכתובות פיניקיות אלה - השייכות לשושלת מלכי גבל - תוארכו על פי כתובות מצריות המשולבות בהן, הנושאות את שמותיהם של פרעה ושל פרעה אוסורקון הראשון, שתאריכיהם המקובלים הם בסוף המאה העשירית לפנה"ס. לפיכך גם לוח גזר מתוארך לתקופה זו, ומכאן אנטנו הולכים לתנ"ך כדי לבדוק מה אפשר לומר על גזר בתקופה זו. כיוון שגזר נבנתה בידי שלמה, שתקופתו על פי הכרונולוגיה המקובלת במחצית השנייה של המאה העשירית, ונחרבה בידי שישק בסופה של מאה זו,¹⁵ הרי

14. ראוי לציין פה את ניסיונה המעניין של עדה ירדני ליצור 'דקדוק' של הכתב העברי, במטרה להשתית את המחקר הפלאוגרפי על יסודות שיטתיים ולא אינטואיטיביים בלבד. ראה על כך: ע' ירדני, ספר הכתב העברי, ירושלים תשנ"א, עמ' 129-147.

15. מסע שישק משמש כעוגן כרונולוגי לגבי אירועים מקראיים רבים. הכרונולוגיה המצרית בכללותה גם היא נבנתה על פי חישובים אסטרונומיים, שאין כאן המקום לפרטם. השימוש בכרונולוגיה המצרית לשם תיארוך תקופות קדומות מסובך יותר, שכן ההיסטוריה המצרית אינה ידועה לנו באופן רציף ובין תקופותיה המוכרות משתרעות 'תקופות אופל'. עם זאת, המחלוקות בין האגיפטולוגים בדבר שיטות התיארוך השונות הן בסדר גודל של עשרות שנים בודדות, ופער זה הולך ומצטמצם ככל שהתקופה מאוחרת יותר.

שתיארוך הלוח לסוף המאה העשירית נראה סביר, ומכאן סיווגו ככתובת עברית, שכן גזר אכן עיר ישראלית הייתה באותו פרק זמן. אולם מבחינה מהותית, אין בכתובת כל מאפיין עברי מובהק השונה מהפיניקית - לא בלשונה ולא בכתבה. יוצא מכך שאם נתווה אחרת את הכרונולוגיה המקראית ונמקם את שלמה המלך למשל במאה השמינית, תשתנה גם הגדרתו של לוח גזר. אין אפוא בלוח זה כדי לסייע לנו מבחינה היסטורית, כי הרי בא הוא ללמד ונמצא למד.

דוגמה מסוג אחר לבעייתיות התיארוך הפלאוגרפי ניתן לראות בסוגיית המצודה הישראלית בערד. בחפירותיו במהלך שנות השישים והשבעים זיהה אהרוני מספר שכבות במצודה שבראש תל ערד. על פי העדות המקראית זיהה אהרוני את השכבה הקדומה במצודה עם ראשית תקופת הברזל השנייה, משם תיארך את השכבות בסדר זמנים עולה ובהתאם לכך סידר אף את האוסטרקונים שנמצאו בשכבות השונות. אלו נכתבו בדיו על חרס, הווה אומר בכתב קורסיבי, ולראשונה בתולדות האפיגרפיה העברית היה בידינו כתב קורסיבי בדיו מתקופה קודמת למאה השמינית. כך נוצר רצף גם בכתב זה, ובספרו **כתובות ערד** בנה אהרוני טבלת התפתחות לכתב הסופרים העברי (הקורסיבי) מן המאה העשירית עד חורבן הבית הראשון.¹⁶ אולם חפירות שנערכו לאחר מכן וניתוח מחודש של הממצא הניעו חוקרים אחרים לפרש אחרת את הסטראטיגרפיה באתר ולתארך שכבות שנחשבו קדומות לתקופות מאוחרות יותר.¹⁷ כיוון שכך, נשמט הבסיס לתאוריה זו, והכתב הרהוט העברי חזר למקומו המקורי - מן המאה השמינית והלאה. למעשה לא נמצאו עדויות נוספות של כתב עברי רהוט בדיו הקודם למאה השמינית אף לא באתר אחד בארץ.¹⁸

16. 'י אהרוני, **כתובות ערד**, ירושלים תשל"ו.

17. ד' אוסישקין (D. Ussishkin, 'The Date of the Judaean Shrine at Arad', *IEJ* 38), קבע כי מה שאהרוני ראה כשכבות מהמאה העשירית הן מן המאה השמינית. ראה את הערתו של 'י נוה, **ראשית תולדותיו של האלפבית**, ירושלים תשמ"ט, עמ' 65-67, הכופר - מסיבות מתודולוגיות - בניסיון זה של אהרוני.

18. ב-1990 נמצאו שברי אוסטרקונים בבית שאן במהלך חפירת שכבה המיוחסת על ידי החופרים למאות העשירית והאחת עשרה לפנה"ס. זמנה של השכבה (S2) נקבע על ידי ממצאי פחמן 14 של זרעי תבואה. לתיארוך זה יש חשיבות לתיארוך שכבות בעלות מאפיינים זהים במגידו, והוא מתאים למודל המקובל על מרבית חוקרי תקופת הברזל. החרסים כתובים בדיו ואותיותיהם דומות לאלו של חרסי שומרון, אלא שתוכנם מקוטע ביותר ואינו ברור כלל. מעל המקום בו נמצאו החרסים היה בור שהוסר בידי משלחת חפירות קודמת, כך שיייתכן כי חרסים אלו אכן מאוחרים יותר ושכנו בתחתיתו של אותו בור מאוחר. ראה על כך: ע' מזר, 'בית-שאן בתקופת הברזל II - סטראטיגרפיה, כרונולוגיה ואוסטרקאות עבריים', **ארץ ישראל** כו (ספר קרוס), ירושלים תשנ"ט, עמ' 91-100.

כאמור לעיל, אין כתובות נוספות רבות בארץ ישראל שיש בתוכנן מידע היסטורי בר תיאור. חרסי שומרון, שרובם נושאי תאריך מפורש,¹⁹ תאריכם אינו מלא. "השנה החמש עשרה" או "השנה התשיעית" אינן אומרות לנו דבר, וקודם שנחפש את המלכים שבימיהם ייתכן שנכתבו חרסים אלה, עלינו לקבוע את הטווח המשוער שבו נחפש אותם; טווח משוער זה תיתן בידינו הארכאולוגיה. שכבות ההרס שבהן נמצאו חרסים אלו - באזור המחסנים שבעיר שומרון - שייכות לפי ניתוח החופרים לשלב שקודם שכבת החורבן, כלומר לדורות שלפני חורבן שומרון בידי אשור, כמסופר במקרא. התיארוך פה הוא אפוא משולב: הארכאולוג מעלה את נתוניו הסטרטיגרפיים ואלה נותנים בידינו מסגרת כרונולוגית יחסית. אמנם יש בידו של הארכאולוג, לפי המודל המדעי המקובל עליו, לתת בידינו גם טווח תאריכים מוחלט הנסמך על הניתוח של מכלול כלי החרס בשכבה, אולם טווח זה רחב מדי, ואליו יש צורך לצרף פרשנות היסטורית הנסמכת על זיהוי המקום מבחינה גאוגרפית, על הקישור לאירועים הנזכרים במקרא והתואמים את תולדות המקום ועל קישורם של אלה האחרונים שוב לכרונולוגיה האשורית, שכן זמנם של מלכי אשור מתריבי שומרון ידוע לנו.

משהתגברנו על כל הבעיות הסטרטיגרפיות וההיסטוריות של ממצא זה ומשקבענו לו את הטווח המשוער, יש בידינו היכולת לחזור למקרא ולמצוא את המלך (או המלכים) שבימיו היו יכולות להיכתב כתובות אלה. אולם עתה מעמיד המקרא את בעיותיו הוא: חוסר ההתאמה בינו לבין הכרונולוגיה האשורית, חוסר ההתאמה בין תאריכי מלכי יהודה לתאריכי מלכי ישראל וחוסר ההתאמה בין ספרי המקרא לבין עצמם. חוסר התאמה זה מגיע לעתים לכדי עשרות שנים.

כללו של דבר, מספר המתודות המגויסות ליצור תיארוך כתובת אחת הוא מרשים. מצד אחד, ההצלבה בין נתונים כה רבים מחזקת את הסבירות שבתיארוך; אולם מצד שני, היא עלולה ליצור סכנת הסתמכות הדדית שמשמעותה היא: הארכאולוג מסתמך על תיארוכו של איש המקרא, שמסתמך על ההיסטוריון, שמסתמך על הארכאולוג, וחוזר חלילה.²⁰

19. רוב החרסים בנויים באותו דגם: "בשת (= בשנה, לפי הניב הישראלי-צפוני) 15/התשעת/ העשרת מש"פ לש"פ (לעתים שמות פרטיים נוספים) יין ישן/שמן רחץ" וכד'.
20. הסתמכות כזו על המקרא מולידה השערות שהופכות, בידי חובבנים, ל'אמיתות'. כך אירע לכתובתו של "שבניהו אשר על הבית". באחת ממערות כפר השילוח מצויה כתובת קבורה בכתב עברי בן זמנה של כתובת השילוח, המזכירה את "...יהו אשר על הבית". נ' אביגד, 'כתובת קבורתו של "...יהו אשר על הבית"', **ארץ ישראל ג**, תשי"ד, עמ' 69-72, העלה השערה שמא זהו שבנא אשר על הבית - הנזכר בישיעיהו כ"ב בזעם רב בשל קברו המפואר - וכי

שיטה כזו שתוארה לעיל, המנסה לשלב בין כל העולמות, הולכת בדרך של איזונים ושל הערכות בין נתונים. לעולם ההתאמה בין נתוני מתודה אחת לנתוני רעותה לא תהיה מושלמת, כיוון שכל מתודה מדברת בשפה אחרת וכלי ההערכה שלה שונים. לפיכך עלינו להתפשר, לוותר ו'לעגל פינות', ותמונה מאוזנת היא זו שהנזק בה ממוזער. התוצאה היא שנתוני מקרא מסוימים מתפרשים לא כפשוטם, שנתונים היסטוריים מסוימים מקבלים הערכה שונה מאחרים ושהארכאולוגיה גם היא פורשת את נתונה בהתאם לסד שמציעים לה המדעים האחרים ומתארכת שכבות ארכאולוגיות על פי מודלים היסטוריים ואחרים. כדרך של פשרות, אמנם מרבית הנתונים מתפרשים יפה והבעיות מתמזערות, אולם למתבונן החריף חסר הברק במודל כזה.

בנקודה זו מתעוררים הופכי המהפכות. לעתים יקום ארכאולוג ויאמר שיש לערוך רביזיה במודל ולקבוע את הארכאולוגיה כיתד נאמן, דהיינו: לפרוש את נתונה בצורה עצמאית, ליצור מודל ארכאולוגי - ללא פניות לתחומים אחרים - ורק אז ללכת למקורות המקראיים או ההיסטוריים, ובזאת הפעם להעריך אותם לפי נתוני הארכאולוגיה, ולא להפך! ביסוד עמדה זו תעמוד - כמובן - הדעה כי הממצא בשטח הוא למעשה העובדה האמפירית היחידה, בעוד שכל התעודות האחרות הן טקסטים שחוברו על ידי אנשים שמגמותיהם נסתרות מאתנו, ולפיכך מידת מהימנותם אינה ניתנת להערכה אובייקטיבית.²¹ כנגדו יקום איש המקרא, שיניח את המקרא כאבן פינה, וסיבותיו עמו - לעתים היסטוריות, לעתים אידאולוגיות - אולם גם הוא יתבע לפרש את הנתונים האחרים על פי המקרא ולא אחרת, וכן הלאה וכן הלאה.

"...יהו" אינו אלא 'שבניהו', ו'שבנא' הוא קיצור שם זה. השערת 'ספק-ספיקא' זו מצוטטת כיום על ידי מדריכי-שטח למיניהם כאמת לאמתה.

21. ראה למשל, א' סכורס, 'הכיבוש הישראלי: מקומן של הראיות מן הכתובים בטיעון הארכיאולוגי', קתדרה 56, תש"ן, עמ' 3-18. דא עקא, שהוא עצמו מבקש להזהיר מחד "מפני הסקת מסקנות היסטוריות חפוזות מהממצאים הארכיאולוגיים... פעמים רבות מסקנות אלה אינן חורגות מגדר השערות", ומאידך, "להזהיר גם מפני שימוש לא ביקורתי במקרא לצורך פירוש הממצא הארכיאולוגי". במהלך מאמר זה מראה סכורס כיצד ניתן לפרש כל נתון ארכאולוגי גם בצורה מקומית: חורבן יכול להיגרם משרפת גגות קש, מלחמות היו גם בין מלכי כנען לבין עצמם וכן הלאה, ובאמת אין הוכחה מתמטית להתאמת הנתונים הארכאולוגיים למודל המקראי. אולם העמדת כל הנתונים ביחד לנגד עינינו עשויה ליצור תמונה יותר חדה, הזועקת לפרשנות על פי מודל היסטורי כלשהו, ולא רק להסברים מקומיים אפשריים. מפי פרופ' פלוסר שמעתי פעם את המשל הבא: אם נראה בלילה דמות מתקרבת אלינו ונבחין במתאר גופה ובכתפיה אך לא בראשה, הלוא גישה מדעית זהירה תחייב אותנו לומר כי לפנינו אדם ללא ראש.

הפתרון טמון במונח 'מודל', שהרבינו להשתמש בו בשורות אלה. אולם 'מודל' איננו מונח אמפירי, אלא שאוב מהתחום ה'מטא-מדעי'. 'מודל' הוא קישור פרשני בין עובדות, הוא יכול לתאר תהליך היסטורי, להוות ניתוח ספרותי וכן הלאה, וכוחו טמון ביכולתו להבהיר כמה שיותר נתונים בהסבר כוללני אחד. במצב העניינים הנתון, משתלבות הכתובות מתקופת המקרא בצורה יפה במודל המקובל: הן מוסיפות למאגר המתודות את הפלאוגרפיה, כלומר את השוואת הכתבים ותיאור תולדות התפתחותם.

על פי מתודה זו, נוכל לטעון כי מכתבי לכיש מאוחרים לחרסי שומרון וכי הם בני זמנם של חרסי ערד. עוד נוכל לומר כי החרס ממצד חשביהו גם הוא בן זמנם,²² אם כי סגנון כתבו שונה; לגביו יש תיארוך סטרטיגרפי די ברור - על פי קרמיקה יוונית מזרחית הממקמת אותו במחצית השנייה של המאה השביעית לפנה"ס, והדבר מתאים בהחלט לנתונים הארכאולוגיים של חרסי ערד (לאלה המשתייכים לארכיון אלישיב) ובוודאי לחרסי לכיש. נתוני הערכה נוספים אלה, המצטרפים למודל הקיים, אולי אינם מוכיחים אותו במובן המתמטי, אולם ללא ספק הם מאששים אותו במידה ניכרת. כיוון שהכתב העברי ששימש בימי הבית השני - בתקופות ההלניסטיות - שונה מכתב זה במידה ניכרת, הרי ששייכו של כתב זה לשלהי ימי הבית הראשון תואם את הידוע לנו ממספר שטחים ומשתלב יפה בעולה מן הטקסטים.²³

שוב חשוב לציין שבשטח מדע זה שאנו עוסקים בו, אין אנו מצפים לוודאות מתמטית, אלא רק להשתלבות יפה של הנתונים. כיוון שתוכנם של חרסי לכיש מזכיר מאוד את האווירה ואת האירועים שבספר ירמיהו,²⁴ כיוון שמגוון השמות

22. ש' אחיטוב (לעיל, הערה 1), עמ' 96-100. זהו מכתב שנמצא ב-1960 באתר סמוך לקיבוץ פלמחים, כתוב בכתב מרושל בדיו על חרס, בשפה נרגשת ומבוהלת. תוכן המכתב - תלונתו של קוצר על הממונה עליו בפני "השר". למכתב זה ערך היסטורי רב מצד תוכנו, הן בתחום החברתי והן בתחום ההיסטורי. שיוכו ליהודי מכריח אותנו להזדקק לשאלות גאוגרפיות בדבר גבולותיה של ממלכת יהודה בערוב ימיה, אולי בתקופתו של אישיהו המלך.

23. לעתים ההתאמה בין הכתובות לממצא הקרמי היא עקיפה. כתובת שהתגלתה ב-1974 על קיר מערה ליד עין גדי ושנחקרה על ידי פ' בר אדון, כתובה באותו כתב עברי עתיק. ממצא החרסים על רצפת המערה הוא מהתקופה הכלקוליתית, מתקופת הברזל, מהתקופה ההלניסטית-רומית ומהתקופה הביזנטית. המסקנה ההכרחית היא כי הכתובת נכתבה בתקופת הברזל. בתקופות האחרות או שלא כתבו או שכתבו אחרת.

24. ראה לעיל, הערה 5.

המופיע שם ובערך תואם את התקופה,²⁵ כיוון שהנתונים הארכאולוגיים גם הם תואמים ואף הפלאוגרפיה אינה מתנגדת - הרי שנוכל להכריז על 'בינגו',

לאחרונה נתגלו מספר כתובות חדשות. האחת, מתקופה קדומה יחסית, היא כתובת תל דן. בכתובת זו, המורכבת משלושה חלקים שנמצאו בנפרד אך בקרבת מקום זה לזה, מוזכרים שמותיהם של יהורם בר אחאב מלך ישראל ואחזיהו בר יהושפט מלך בית דוד. אֶזְכוּרִים יחד משייך אותם לתאריך ברור ומסייע לקבוע שכותב הכתובת הוא חזאל מלך ארם. אמנם פה נוצרת בעיה מסוג אחר, כיוון שעל פי כתובת זו - אם השחזור נכון - מתפאר המלך הכותב בהריגתם של מלכים אלו, דבר שאיננו תואם את המסופר במקרא, אולם שערי תירוצים לא ננעלו. מכל מקום, מצבה זו - שנותצה ושולבה בבנייה מאוחרת יותר - מעידה על היותו של בית דוד ידוע ומפורסם כבר במאה התשיעית, בימיו של חזאל, כשעל כיסא דוד יושבים הדור השישי והשביעי לשושלת. אגב כך זוכה גם המודל הארכאולוגי לאישוש מצדה של הכתובת, שכן זמנה של השכבה נקבע למאה התשיעית, ובהנחה שאכן הכתובת המנותצת לא שולבה בבניין החדש זמן רב מדי לאחר כתיבתה, משתלבים יפה גם נתונים אלה במודל הקיים.

לאחר גילוייה של כתובת זו שבו חוקרים לכתובת מישע הנזכרת וזיהו גם בה - במידה רבה של ודאות - את שרידי שמו של "בית דוד".²⁶ שתי כתובות אלה קרובות בזמן על פי התייעוד המקראי - זו בצפון וזו בדרום - ושתייהן מעידות על אותה תופעה.

הכתובת השנייה נתגלתה לאחרונה בעקרון (תל מקנה, על יד קיבוץ רבדים). היא מתקופה מאוחרת יותר ונמצאה ובה כתובת הקדשה של "אכיש בן פדי... שר עקרון".²⁷ כתובת זו מציינת את בניית המקדש לאלה "פתגיה" על ידי אכיש, המכונה

25. בהם: ירמיהו, יאזניהו, גמריהו, אוריהו, שמעיהו, אחיקם, כניהו, אשיהו ויאוש (אלה האחרונים אמנם אינם שמות מקראיים, אולם הם קרובים בצליל ובמשמעות לשם המלך החשוב של התקופה, יאשיהו). שם פרטי אינו יכול לשמש כאינדיקציה לתיארוך, אולם במכלול שלם, מעידה מידת שכיחותם של שמות על אפנה; אם בחרסי ערד מצויים השמות השכיחים בספר ירמיהו ובפרקים האחרונים של ספר מלכים, הרי שנתון זה יכול לאשש את המסקנות הכרונולוגיות.

A. Lemaire, ' "House of David" Restored in Moabite Inscription', *BAR* 20/3, 26. 1994, pp. 30-37.

27. ס' גיטין, ט' דותן ו' נוח, 'כתובת הקדשה מלכותית מעקרון', *קדמוניות* 115, 1997, עמ' 38-43; יש ניסיונות קריאה נוספים לשמה של האלה שנזכרת בכתובת, אולם לא ברור שהם עומדים במבחן הקריאה הפלאוגרפית. הדיון בכתובת מתמקד בדרך כלל בפירוש השם ובמקורו האגאי, ביחס בינו לבין שמו של אכיש מלך גת המוכר מהמקרא מתקופה קדומה יותר ובהשלכות ההיסטוריות שעולות לגבי תולדות הפלשתים מהכתובת בפרט ומהאתר בכלל.

"שר עקרון", ובה שושלת יחס ארוכה של אבות אבותיו של אכיש זה, כולם - לבד ממנו - הנם בעלי שמות שמיים אופייניים. פדי זה מוכר מתעודות היסטוריות אשוריות מימי סנחריב מלך אשור, בהקשר של מסעו ליהודה בסוף המאה השמינית. בהנחה שלא "תרי פדי מעקרון הו", זוהי אפוא כתובת נוספת שנושאת מידע היסטורי המאפשר לתארך אותה ישירות. השכבה הברזלית שבה נמצאה תואמת את תיארוכה. שפע כלי החרס מעיד על התקופה - כלים אשוריים, מצריים ופיניקיים, כולם אופייניים למאה השביעית לפנה"ס על פי המודל הארכאולוגי המקובל. גם פה משתלב המודל הארכאולוגי בעדות האפיגרפית ובתיארוך ההיסטורי המקובל.

כללו של דבר: התעודות האפיגרפיות הנמצאות באתרים ארכאולוגיים, מתפרשות היטב על פי המודל ההיסטורי-ארכאולוגי המקובל, המתפרש על פי סדר הזמנים המקראי; אף אם אינן מוכיחות מודל זה, הרי עצם התפרשותן החלקה על פיו יש בו כדי לאשש אותו.